

Rondblik   **H.J. Boiten**

Een belijdenis van 450 jaar

Dit jaar is het viereuhalf eeuw geleden dat de Nederlandse Geloofsbelijdenis het licht zag. Het was een tijd van hevige onderdrukking en vervolging. Maar hoeveel factoren ons ook scheiden van dat historische moment – de tijd, de omstandigheden –, deze confessie is nog springlevend.

Zij geeft de leer van het zuivere evangelie weer, en zij drukt de eenheid van het gemeenschappelijk geloof helder uit. Niet verwaand of betweterig, maar doorleefd, als uitdrukking van een diepe overtuiging, die onder bloedige vervolging overeind bleef. Die verantwoording van het gereformeerde geloof vond vanuit de Nederlanden weerklank in het zestiende-eeuwse Europa. En dit heldere geluid verstomde sindsdien niet. De eeuwen door bleef het doorklinken tot in verre continenten, zodat het ook Amerika, Australië, Afrika en Azië bereikte.

Op vele plaatsen in de wereld doet deze belijdenis tot op vandaag de dag dienst. Zij zet met andere reformatiebelijdenissen aan tot trouw in de dienst aan God, en zij helpt mee de eenheid van de christelijke kerk te onderhouden in leer, dienst en tucht. Juist waar die trouw en eenheid ontbraken, proeven we het verlangen naar echte reformatie, zoals dat Guido de Brès en zeer velen met hem vervulde.

In dit eerste artikel iets over de situatie rond het begin.

Een geheimzinnig pakketje

In de vroege morgen van 2 november 1561 ontdekte het personeel van het kasteel in Doornik (Tournay) in de open ruimte achter de poort een mysterieus pakje. Het bevatte geen springstof, maar wel een brief en een boekje met ontegenzeggelijk explosieve kracht. Wat was de situatie in de stad? De landvoogdes Margaretha van Parma had drie commissarissen aangesteld om een onderzoek in te stellen naar en maatregelen te nemen tegen de troebelen die de openbare rust in de stad ernstig hadden verstoord. Zij waren hun onderzoek op 9 oktober gestart, en direct al werden veel calvinistisch gezinden gevangen genomen. Welnu, in de eigenhandig geschreven brief die in het pakje zat en gericht was aan deze commissarissen, verzocht de auteur hun namens de bevolking van Doornik om een einde te maken aan de vervolgingen van de protestanten in Doornik. ‘Nimmer sedert de stad Doornik is gesticht, is er zulk een ellende geweest als er nu staat te komen.’ ‘Indien gij deze wreedheid voortzet, zult gij geen schoon water meer in uw stad overhouden, maar uw rivieren zullen vol menselijk bloed zijn en gij zult de zon niet meer kunnen zien door de vuren en de rook.’ De auteur waarschuwt met nadruk: ‘Nooit is het evangelie afgenomen door vervolgingen.’ ‘Voor één van de onzen die gedood wordt, komen er bij ons honderd in de plaats: gijzelf zijt er getuigen van.’

Een pakje met inhoud!

In het pakje zat, zoals gezegd, ook een boekje. Dat bevatte naast een geloofsbelijdenis ook twee gedrukte brieven. Het opende met een ‘Epistre au Roy’, een brief aan koning Filips II van Spanje, die ook Heer der Nederlanden was. Direct in het begin wordt uitgelegd waarom de aanbidding zo geheimzinnig toeging. De gelovigen die naar het evangelie van Jezus Christus wilden leven, konden niet voor zijne majesteit verschijnen. Sterker nog: ze werden verbannen, vermoord en verbrand. Vandaar dit heimelijke middel van een schriftelijk verzoek

en een belijdenis. ‘Laat ons klagelijk roepen als uit de verte tot uw oren mogen doordringen.’

Na deze brief volgde de tekst van een geloofsbelijdenis, getiteld ‘Confession de Foy, faicte d’vn commun accord par les fideles qui conuersent és pays bas, lesquels desirent viure selon la pureté de l’Euangile de nostre Seigneur Iesus Christ’ (Belijdenis van het geloof, gemaakt met algemeen akkoord door de gelovigen die verstrooid zijn in de Nederlanden, die begeren te leven naar de zuiverheid van het evangelie van onze Here Jezus Christus). Hoewel de commissarissen in hun rapportage aan de landvoogdes de titel van de belijdenis met die van de brief aan de koning verwisselden, vermeldden ze wel de brief aan de koning, de belijdenis en de daaropvolgende ‘remonstrantie’ aan de overheden. Daarom is het zo goed als zeker dat we met de eerste ons bekende gedrukte uitgave van de Confession te doen hebben.

Achter de geloofsbelijdenis was nog een tweede brief opgenomen. Het was een verweerschrift, gericht aan de provinciale overheden in de Nederlanden, met als titel ‘Avec vne Remonstrance aux Magistrats, de Flandres, Braban, Hainault, Artois, Chastelenie de l’Isle, & autres regions circonuoisines’ (Met een verweerschrift aan de magistraten van Vlaanderen, Brabant, Hainault, Artois, Chastelenie de l’Isle, en andere naburige gewesten). Was de confessie in de eerste plaats bedoeld om belijdenis te doen van het christelijk geloof, beide brieven dragen meer het karakter van een verweerschrift en voeren bewijzen aan dat de protestanten volkomen onterecht vervolgd worden. Ook de lagere overheden – de auteur spreekt hen met veel egards aan als ‘edele overheden, machtige heren’ – zijn in hun ambt door God aangesteld en zijn geroepen ‘tot beschaming en vrees van de bozen, en tot steun en troost van de goeden’.

Wie zat er achter deze actie? Wie was de schrijver van die brieven en van die belijdenis? De landvoogdes wilde het in elk geval weten. Al na twee dagen, in een brief van 4 november, gaf zij opdracht tot een nader onderzoek. Hoe kwam het dat de hoge overheid in de persoon van de landvoogdes zich hiermee zo intensief bemoeide? Wat was de religieuze en politieke context?

De religieuze en politieke context

Al grepen de reformatoren confessioneel terug op de oude kerk, met de Reformatie breekt echt een nieuwe tijd aan. Toch vonden veel ontwikkelingen die samen leidden tot de ‘nieuwe tijd’, voor een deel hun oorsprong in de middeleeuwen. Dat tijdperk van duizend jaar, met daarin de opkomst en uitbreiding van de islam en de verbinding van het pausdom met de wereldlijke macht, eindigt in de veertiende en vijftiende eeuw met de hoog-scholastiek, het grote conflict tussen mystiek en hiërarchie, de opkomst van renaissance en humanisme, de tijd ook van de moderne devotie én van de vrijegeesten, en de tijd van de oproepen tot reformatie van Wycliffe en Huss.

Het was dan ook in de eerste helft van de zestiende eeuw in religieus-kerkelijk en politiek opzicht een roerige tijd in de Nederlanden. Politiek gezien zijn in het Habsburgse rijk gewesten op weg naar eenheid. En in de Nederlanden zien we hetzelfde: in deze eeuw ontstaat de eenheid van de ‘Zeventien Provinciën’. In de sfeer van centralisme, zoals die heerst in Brussel en Madrid, ligt een kiem van opstand tegen Spanje. Aanvankelijk hadden kloostergemeenschappen een vernieuwende invloed op kerk en maatschappij, maar die groeiemarkt raakt verzadigd. ’s-Hertogenbosch bijvoorbeeld kende acht mannen- en negen vrouwenkloosters met samen 1100 religieuzen. Onder de bevolking ontstond gemor omdat ze een derde van de dure grond in beslag namen. En wat in handen kwam van het klooster, bleef onttrokken aan de maatschappelijke circulatie. Ook deze bron van ongenoegen gaat een rol

spelen tijdens de Opstand en de Reformatie.

Kerkelijk waren er ernstige wantoestanden die om hervorming vroegen. De onkunde van priesters viel op. Zo is er sprake van een ‘stoute paep’ die ternauwernood het Onze Vader kan bidden, maar wel heel goed kan vleien en omkopen. Vaak kwam er van het verplichte celibaat niets terecht: een kwart van de priesters in Utrecht deelde het leven met een vrouw. Veel kloostergemeenschappen werden bedreigd met spoedig uitsterven. Maatschappelijk ontwikkelde zich de boekdrukkunst tot een grafische nijverheid van hoge kwaliteit. In de meeste Nederlandse steden was de schoolopleiding voortreffelijk. In veel literaire sociëteiten stonden lectuur en studie van de Bijbel op de agenda. Het hele geestelijke klimaat was een gunstige kweekbodem voor nieuwe ideeën.

Aanvankelijk ging herleving van de studie van de klassieke oudheid samen met herontdekking van het evangelie. Maar het was vooral die herontdekking van het evangelie door Maarten Luther, de oorsprong van wat wij nu de ‘Reformatie’ noemen, die ook de samenleving ingrijpend veranderde. Bij hem ontstaat een nieuwe theologie in zijn concentratie op de genade van God, die voor het leven van alledag ook grote gevolgen gaat hebben.

Toch blijft het lastig om van één protestantse ‘beweging’ te spreken. Er waren verschillende trends en stromingen: bijbelse humanisten (erasmianen), lutheranen, zwinglianen, anabaptisten, spiritualisten, sacramentariërs en calvinisten.

Reactie

Een reactie hierop kon niet uitblijven. In 1519 werden in Leuven geschriften van Luther verbrand; ze kwamen allemaal op de index, de pauselijke lijst van verboden boeken. Op de rijksdag van Worms (1521) vaardigde Karel V een decreet tegen Luther uit, en als landheer van de Nederlanden verklaarde hij dit ook van kracht voor deze gewesten. In 1522 richtte hij naast de kerkelijke inquisitie een eigen inquisitie op. Inquisiteur Frans van der Hulst ging direct aan het werk. De eerste slachtoffers waren Hendrik Voes en Jan van Esschen, augustijner monniken, die de leer van hun Duitse ordebroeder Maarten Luther overnamen. Ze werden op de Grote Markt in Brussel levend verbrand. De ‘plakkaten’, de overheidsdecreten tegen de aanhangers van de ‘nieuwe leer’, werden steeds strenger, maar konden niet verhinderen dat het aantal aanhangers van de ‘nieuwe leer’ groeide. In het Noorden werden met bloedig geweld de wederdopers onderdrukt. Veel martelaren verloren het leven, onder wie ook 2000 dopers. Ongeveer 180.000 mensen (6% van de bevolking) vluchtten naar het buitenland.

Omstreeks 1540 kwam het Franssprekende Zuid-Nederland vooral met het calvinisme in aanraking. Pierre Brully, Calvijns opvolger in Straatsburg, kwam naar Doornik. Meer en meer werd Genève een kweekplaats van Franse en Waalse predikanten. Het onderwijs van Calvijn vond ingang en er ontstonden vele ‘gemeenten onder het kruis’. In Antwerpen, in Doornik en in vele andere plaatsen ontplooiden ze in het geheim en onder schuilnamen een actief kerkelijk leven. Factor van belang was ook dat de kerkelijke organisatie groeide: kerkenraden met ouderlingen en diakenen en geordende erediensten met prediking, psalmgezing en gebeden. De kerkenraden werden in toenemende mate centra van verzet tegen het roomse gezag.

Toen keizer Karel V in 1555 afstand deed van de regering en zijn zoon koning Filips II hem opvolgde, bracht dat geen mildere behandeling van de ‘nieuwe leer’. Integendeel, de plakkaten werden vernieuwd, bevestigd en tot een eeuwig gebod gemaakt. Geschriften van Luther, Calvijn en anderen mochten gewone burgers niet bezitten, lenen of kopen.

Samenkomsten hierover waren verboden, aan ketters mocht geen onderdak worden geboden. Overtreders werden streng gestraft: mannen werden met het zwaard gedood, vrouwen levend begraven. Er dreigde een volwaardige burgeroorlog, die ook de trekken van een godsdienstoorlog had.

Het ‘waarom’ van deze belijdenis

Wat was nu de aanleiding om in deze omstandigheden de belijdenis op te stellen, te publiceren en op zo’n geheimzinnige manier aan de overheid aan te bieden? Het was duidelijk dat de inquisitie en de overheid reformatorische gelovigen als politieke rebellen beschouwden, net als de wederdopers. Deze misvatting moest klip-en-klaar weersproken worden, naast de verantwoording van het geloof (1 Petr. 3:15!). Zo werden de politieke machthebbers opgeroepen tot een totaal ander beleid.

Maar we zouden ook kunnen vragen: had het niet voor de hand gelegen om daarvoor een reeds bestaande belijdenis te benutten, bijvoorbeeld de in 1559 in Frankrijk aangenomen ‘Gallicana’? Het was wel een tijd waarin veel confessionele documenten ontstonden. Maar Calvijn had toch geadviseerd geen andere belijdenis dan de Franse aan te nemen? Bovendien werd in Doornik, dat tegen de Franse grens lag, Frans gesproken.

Toch zat er een nieuwe, zelfstandige *Confession de Foy* in het pakje dat over de muur was geworpen. De reden was naar alle waarschijnlijkheid de verhouding van Zuid-Nederland tot Frankrijk. Die was te gespannen om in Zuid-Nederland een Franse geloofsbelijdenis te presenteren.

Zeker in Doornik (Tournay), dat tot 1521 een Franse stad was en waar van alles gaande was geweest. Al rond de eeuwwisseling had daar ene Jean Vitrier, een franciscaanse monnik, een reformatorisch geluid laten horen, ook al werd hij algauw door de Sorbonne in Parijs veroordeeld. In 1517, het jaar van de 95 stellingen van Luther, uitte Gaspard Fournier openlijk zijn twijfel aan de echtheid van sommige relikwieën in de kathedraal van Doornik. En ten slotte was de stad in 1521 door Karel V ook nog bij verrassing veroverd; ze behoorde vanaf dat moment tot de Zuidelijke Nederlanden. Die politieke verandering had voor de stad ook ingrijpende gevolgen gehad. Er kwam een einde aan de invloed van de gilden op het stadsbestuur. De kloof tussen rijk en arm werd dieper. Economische vooruitgang bleef uit. In de kerk gaven aanstootgevende toestanden onder de geestelijken veel ergernis.

Het was niet zo verwonderlijk dat in deze tijd van politieke, economische en religieuze onzekerheid de beweging van de Reformatie in Doornik van meet af veel weerklank vond. Velen vonden houvast in de prediking van het evangelie, en ondanks de strenge plakaten ontstond er een gereformeerde kerk. De eerste predikant was de Luxemburger Pierre Brully, opvolger van Calvijn in Straatsburg. Hij kwam midden september 1544 en zijn dienst was, hoewel met veel vrucht, van korte duur: vijf maanden later, op 19 februari 1545, werd hij al geëxecuteerd. Hetzelfde gold zijn opvolger, Quentin Thierry: hij eindigde zijn leven op de brandstapel binnen hetzelfde jaar, op 24 december 1545. Ook veel gemeenteleden kwamen om in het vuur.

Maar hoe strenger de plakaten waren en hoe wreder de terechtstellingen, des te harder groeide de ontevredenheid. Filips II had zijn vader Karel V beloofd de ketterij voluit te blijven bestrijden en hield zich aan die belofte. Intussen bleef de verhouding met de Fransen gespannen. Daar had de plotselinge dood van Henri II in 1559 verwarring veroorzaakt. Zijn opvolger, de nog maar 15 jaar oude François II, stierf reeds een jaar later, tegen het einde van 1560, en werd opgevolgd door zijn jongere broer Karel IX. Ook kwam er, mee dankzij de leider van de hugenoten, Gaspard de Coligny (1512-1572), een zekere mate van

godsdienstvrijheid. Er was dus voor Brussel alle reden om de grensplaats Doornik scherp in het oog te houden.

Gaandeweg wilden veel protestanten ook meer dan samenkomsten in het geheim. Zo kreeg het protest tegen kerkelijke en wereldlijke overheden in Doornik publiek vorm op een heel bijzondere wijze: op 29 en 30 september 1561 trok een menigte al zingend door de straten met de psalmen van Clément Marot en Theodorus Beza. Het Franstalige Doornik volgde daarmee het voorbeeld van de ‘chanteries’ op de Pré-aux-Clercs in Parijs in 1558. Toch ging met dit initiatief Robert du Four, een diaken van de gereformeerde kerk, regelrecht in tegen de opvattingen van de plaatselijke predikant De Brès, die een verklaard tegenstander van dit soort protestmarsen was. Waarom zou je de overheid uitdagen en vervolging over je afroepen? Toen de landvoogdes ervan hoorde, nam ze het hoog op en stuurde de drie eerder genoemde commissarissen om onderzoek te doen; die hadden hun intrek genomen in het kasteel van de stad.

Welnu, tegen de achtergrond van deze complexe politieke en sociale situatie wilde de auteur van de brieven en de belijdenis geen olie op het vuur gooien door zich ook nog eens met een *Franse* belijdenis te profileren. Hij nam het initiatief om met een eigen Nederlandse belijdenis de klachten van de gereformeerde protestanten aan de overheid voor te leggen. Hij verdedigde hen tegen de beschuldigingen van ketterij en oproer. Zij waren geen vrijbuitende nieuwlichters, maar wilden niet anders dan als gehoorzame burgers het oude geloof belijden. Ze verlangden ernaar dat er een einde aan hun lijden kwam om in vrijheid en vrede te leven naar het Woord van God alleen.

Volgende keer het vervolg.

Enige literatuur

L.A. van Langeraad, *Guido de Bray, zijn leven en werken. Bijdrage tot de geschiedenis van het Zuid-Nederlandsche Protestantisme*, Zierikzee, 1884.

E.M. Braekman, *Guy de Bres, sa vie*, Brussel, 1960.

M. te Velde (red.), *Confessies. Gereformeerde geloofsverantwoording in zestiende-eeuws Europa*, Heerenveen, 2009.

E.M. Braekman en E. de Boer (red.), *Guido de Brès, zijn leven, zijn belijden*, Utrecht, 2011.

H.J. Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Kampen, 2006.

J. Decavele, *De eerste protestanten in de Lage Landen*, Leuven/Zwolle, 2004.